

پنجابی دینی ادب وچ چہل حدیث دی روایت

محمود الحسن بزمی، اسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

Abstract

In this article it is revealed that in obedience of Holy Prophet Hazrat Mohammad Salallah-o-Alaihe Wasalam Forty Hadees Mubarak were presented collectively to famialrize the common people with sayings or traditions of Holy Prophet (SAW). The objective was that they should be understood, recited and practicized in daily routine life.

ساڈے دین اسلام وچ چالھی حدیثاں دی روایت اصل وچ حدیث رسول مقبول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں لوکاں تیکر اپڑان دا پر بندھ سی۔ جیہڑا عربی وچ اربعین تے اُردو وچ چالیس احادیث یا چہل حدیث دے ناں نال اگے ٹریا۔ چوتھی صدی ہجری تیکر تدوین حدیث دا کم رب سوہنے دے کرم تے فضل نال سرے چڑھ چکیا سی۔ ایس توں بعد ذخیرہ حدیث دیاں مختلف کتاباں دیاں شرحاں لکھیاں جان لگ پیاں۔ کجھ لوکاں نے حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے فرمان موجب ”اربعین“ چالیس احادیث، چہل حدیث یا چالھی حدیثاں دے مجموعے تیار کیتے اوہناں دے سامنے آپ سرکار صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دا ایہہ ارشاد گرامی سی:

ترجمہ: ”میری امت وچوں جیہڑا چالھی حدیثاں دینی کماں دے حوالے نال یاد کرے گا، یاد کروائے

گا اللہ تعالیٰ اوہنوں حشر دیہاڑے فقہیاں دے جتھے وچوں اٹھائے گا۔“ (التاریخ الکبیر۔ للبخاری)

عام طور تے ”اربعین“ دے حوالے نال درج ذیل محدثین عظام، آئمہ کرام عالماں تے فقیہاں دے نام سامنے آندے نیں۔ ایہناں سمہناں نے اربعین دی روایت نوں نبھاؤندیاں آؤن والے لوکاں لئی ریت روایت دے طور قائم کیتا۔ ایس طرح ایہہ مبارک سلسلہ ہُن تیکر چلدا آرہیا اے۔ ”عبداللہ بن مبارک المرزوی، احمد بن حرب نیشاپوری، محمد بن اسلم الطوسی، حسن بن صفوان السنوی، ابو بکر محمد بن حسین البغدادی، ابو بکر محمد بن ابراہیم الحنفی، ابو بکر علی عمر الدارقطنی، حافظ محمد بن عبداللہ الجوزقی نیشاپوری، حافظ ابو عبداللہ محمد بن عبداللہ الحاکم نیشاپوری، ابو نعیم احمد بن عبداللہ الاصفہانی، ابو عثمان اسماعیل بن عبدالرحمن، ابو القاسم القشیری، ابو

بکر محمد بن ابراہیم الاصفہانی، شیخ الاسامعیل عبداللہ بن محمد الانصاری، ابو بکر احمد بن حسین البہیقی، حافظ ابو عبداللہ قاسم بن الفضل الاصفہانی، محمد بن احمد الغزالی، سید علی حسین بن شہاب، ابو منصور عبدالخالق بن ظاہر الشحانی، علی بن الحسن ابن عساکر، حافظ عبداللہ الزہادی، شمس الدین محمد بن احمد یمنی، محی الدینی یحییٰ بن شرف النووی، مسعود بن عمر التفتازانی، شیخ محمد بن یوسف حسینی دہلوی، شیخ خواجگی حسینی بن شمس الدین، ملا عبدالرحمن جامی، امام جلال الدین السيوطی، شمس الدین محمد بن علی احمد دمشقی، شیخ شہاب الدین المکی، شیخ احمد سرہندی مجدد الف ثانی، شیخ عبدالحق محدث بن سیف الدین بخاری، محی الدین اورنگزیب عالمگیر (دو مجموعے) شاہ ولی اللہ دہلوی، شیخ علی کبیر حسینی الہ آبادی، سید اولاد حسین قنوجی، شاہ محمد اسحاق فاروقی، شیخ عبدالباسط قنوجی، ولایت علی عظیم آبادی، عنایت احمد کاکوروی، محمد شاہ صدیقی سہروردی دہلوی، نواب سید صدیق حسین رئیس بھوپال، شیخ صبغۃ اللہ مدراسی، شیخ ادیس دہلوی، نواب سید صدیق حسین رئیس بھوپال، شیخ ادیس نگرامی، قادر بخش سہرامی، الہی بخش بڈاکری، ابو البرکات حیدر آبادی، احمد رضا خاں بریلوی، ابو القاسم سیف بناری، ابو الوفا ثار اللہ امرتسری، ابراہیم میر سیالکوٹی، عبدالمجید خادم سوہدروی، احمد علی لاہوری، عبدالحق فاروقی، ادارہ دارالحدیث رحمانیہ دہلی، سرفراز احمد گجراتی، محمد صادق سیالکوٹی، عبداللہ گورکھپوری، مفتی محمد شفیع، محمد عطاء الرحمن قریشی نے ”الرعیین“ جد کہ عبدالواحد راسخ عرفانی احسن الکلام میرزا خادم ہوشیارپوری نے فرمودات رحمۃ اللعالمین، حکیم محمد سعید نے خوب سیرت دے ناں نال احادیث مبارکہ نوں لوکاں تیکر اپڑایا۔ ایسے طرح پروفیسر چوہدری عبدالحفیظ تے پروفیسر ظفر اقبال (سابقہ اساتذہ شعبہ اسلامیات یونیورسٹی آف انجینئرنگ اینڈ ٹیکنالوجی، لاہور) پروفیسر محمد اقبال جاوید تے پروفیسر غلام رسول عدیم ہورائے ”چہل حدیث“ دے حوالے نال لکھتاں لکھیاں۔

پنجابی دینی ادب وچ دی دو جیاں زبانان واگن ”الرعیین“ دی روایت اگے ٹری بہت سارے اہل علم وفضل ایس روایت نوں ”چہل حدیث“ (مترجم) بزبان پنجابی داسرناواں دے کے عام لوکاں دے استفادے لئی پیش کردے رہے ایہناں دی کوئی پکی پیڈھی تعداد تے متھی نہیں جاسکدی البتہ تذکریاں تے ادبی تواریخاں مطابق کجھ ناں ضرور سامنے آوندے نیں ایس مضمون وچ اوہناں وچوں تدبیری تے جدید کجھ لوکاں دیاں کاوشاں دا جائزہ لینا مقصود اے۔ پنجابی وچ تراجم چہل حدیث زیادہ تر منظوم نیں۔ پروفیسر شبیر حسین دا ایس نوعیت دا پنجابی نثر وچ ترجمہ چالھی حدیثاں دے سرناویں پیٹھ طباعت دے مراحل وچ اے ایہہ ترجمہ اپنی نوعیت دا اک بھرواں تے مفید ترجمہ ہونے گا تے دیر تیکر یاد رکھیا جائے گا۔

پنجابی زبان وچ سبھ توں پہلاں ترجمہ چہل حدیث از مولانا عبداللہ عبدی ۹۹۶ھ / ۱۵۸۷ء دا ذکر ملدا اے۔ بقول بشیر حسین ناظم:

”بہت سے لوگوں نے اسلام کی اساسی باتوں کو لوگوں تک پہنچانے کے لیے چالیس احادیث مبارکہ کے تراجم کیے ہیں۔ مولانا عبداللہ عبدی کی پنجابی زبان میں ترجمہ کردہ چہل حدیث

کے نام سے یہ پہلی کتاب ہے جو بہر حال نافع الناس ہے۔“^۱ ایسے طرح ترجمہ صحیح مسلم مولانا عبدالعزیز بن مولانا غلام رسول قلعوی، قلعہ مہیاں سنگھ گوجرانوالہ دی دس پیندی اے۔ جیہڑا 1308 ہجری تے 1890ء وچ سامنے آیا۔ ایہدے بارے بشیر حسین ناظم دے بقول ”صحیح مسلم، صحیح بخاری کے بعد حدیث کے مستند مجموعوں میں سے ہے، جو امام مسلم بن حجاج ابوالحسن قشیری رحمۃ اللہ علیہ کی تدوین ہے مولانا عبدالعزیز بن غلام رسول نے اس کا نہایت سلیس اور عام فہم پنجابی ترجمہ کر کے عام مسلمانوں پر خاص احسان کیا ہے۔“^۲

محمد اسحاق بھٹی ہوراں اپنی کتاب تذکرہ مولانا غلام رسول قلعوی وچ مولانا عبدالعزیز دے ترجمے صحیح مسلم داناں ”عمدۃ التاج“ دسیا اے۔ ”صحیح مسلم کا ترجمہ ”عمدۃ التاج“ کے نام سے شروع کیا تو ایک پارے کے بعد معاملہ ٹھپ ہو گیا۔“^۳

ریاض احمد شاد (ڈاکٹر) نے اپنے مضمون ”صدیق لالی دی حیاتی تے شاعری وچ اسلامی رنگ شائع شدہ مجلہ ”کھوج“ پندرہویں صدی ہجری نمبر وچ صفحہ 60 اُتے محمد صدیق لالی دے ترجمہ چہل حدیث بارے دس پائی اے۔ بقول اوہناں دے:

”الیس رسالے وچ شاعر نے چالیہہ (40) حدیثاں نوں نظمایا اے ہر حدیث دے نال اک حکایت وی بیان کیتی اے سن تصنیف 1124 ہجری اے اوہناں دے مجموعہ چہل حدیث وچوں تہیگی حدیث دی منظوم تشریح کردے نیں جیہدے وچ سخاوت دی تلقین کیتی گئی اے:

تربیتی ایہہ حدیث نبی دی سید عرب عجم دی	بن مسعود روایت کیتی وچ کتاب نجم دی
اللہ نوں اوہ بہت پیارا جو کوئی کرے سخاوت	توڑے دیوے ادھ چھوہارا سنیو ایہہ حکایت
رابعہ بصری مکے چلی، لگی کرن تیری	جنگل وچ بول پیا بک کتا کوک تساری
ڈوگھا کھوہ پہاڑی دے وچ اوتھے ڈل نہ رسا	موزہ لا بنا یوس بوکا، چادر وٹیوس رسا
پانی سگ پوا یوس، راتیں حضرت خواہے ڈٹھا	رابعہ تینوں بخیا رب جد کتا رنج بیٹھا

پنجابی دینی ادب وچ اک سرکڈھویں شخصیت مفسر قرآن، محدث تے فقیہ حافظ محمد لکھوی ہوراں دے بیٹے مولانا محی الدین عبدالرحمن لکھوی دے ترجمہ اربعین نودی بزبان پنجابی بارے محمد اسحاق بھٹی اپنی کتاب ”تذکرہ مولانا محی الدین لکھوی، حالات، خدمات، خاندان بارے ذکر کردے نیں۔ ایہدے توں پتہ چلدا اے پئی مولانا محی الدین عبدالرحمن لکھوی ہوراں دی پنجابی زبان وچ عربی دی اربعین از امام شرف الدین نودی دا ترجمہ کیتا سی۔ جیہدے وچ چالیہی حدیثاں دا ترجمہ تے تشریح شامل سی۔“^۴

عبداللہ عبدی، محمد صدیق لالی دے چہل حدیث دے ترجمیاں تے مولانا محی الدین عبدالرحمن دے پنجابی ترجمہ ”اربعین نودی“ توں بعد آج توں اک سو ست ورہے پہلاں حضرت مولانا محمد ابی الحبيب محمد

صدیق فاروقی حنفی چشتی نقشبندی مجددی ہورائے دو کتاباں ”تفسیر انیس صدیقی“ کے، نظم، ترجمہ قرآنی آیات اسلامی شرعی مواد فیض بخش سیٹم پریس فیروز پور توں سولہ 16 صفحیاں وچ چھپوایا ”چہل حدیث صدیقی“ دے سرناویں بیٹھ چالھی حدیثاں دا مجموعہ 1326ھ تے 1908ء وچ خاکپائے اولیاء اللہ خاکسار ولی اللہ صدیقی دی تصحیح تے فرمائش اُتے ایہوں وی فیض بخش سیٹم پریس فیروز پور (حال انڈیا) توں چھپوایا۔ ایہدی دس بشیر حسین ناظم ہورائے وی اپنے مضمون ”تراجم“ مشمولہ پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ، مرتبہ ڈاکٹر انعام الحق جاوید، مقتدرہ قومی زبان، اسلام آباد طبع سوم ۲۰۰۶ء ص ۲۲۶ اُتے پائی اے۔ ایہدا سائز ”6x9“ تے کل صفحات 48 سن۔ ٹائٹل صفحے اُتے سبھ توں پہلاں ”قال رسول اللہ تعالیٰ صلی اللہ علیہ وسلم“ من یرد اللہ بہ خیراً یفقہ فی الدین“ درج اے۔ ایہدا طریق ایہہ وے پئی پہلے صفحے اُتے اربعین لکھ کے ”بسم اللہ الرحمن الرحیم“ توں بعد اللہ تعالیٰ دی حمد لکھی اے:

لکھ کروڑ حمد ثنائیں ساڈے سر جن والے تائیں
جسنے دسیاں علم عطائیں گنیاں انت شمار نہ آئیں

ہردم شکر الایندہا

فرے حد درود شماراں بنی محمد شہ سرداراں
بھی کل آل تے سبھناں یاراں آخر تیکر تابعداراں

صلی اللہ بولائیندا

چہل حدیث بنی دی بھائی میں صدیق نے کھول سنائی
جسنے چالی یاد کرائی دین دی فیر اگانہہ پہونچائی

نال فقیہاں آئیندا

یاد کرے جس مؤمن بھاوے پڑھ کے بھائیاں خوب سناوے
روز قیامت درج پاوے بنی شفاعت اوس کراوے

آپ گواہ فرمائیندا

صحیح حدیثاں مسلم لیا یا ہور بخاریوں حصہ پایا
چھیاں صحاحوں اندر آیا بھی مشکوٰۃ نون نال رلایا

جتھ کوئی ضعف نہ آئیندا ۱۸

صدیق فاروقی ہورائے دے ایس مجموعے دی املا پرانی اے۔ چند چونویں لفظ ملاحظہ ہون:
ہتھہ (ہتھ) دکھاوے (وکھاوے) کچہ (کچھ) بھائی (بھائی) پڑھایا (پڑھایا) بھراواں (بھراواں)
پچھانی (پچھانی) پچھیا (پچھیا) سکہلائے (سکھلائے)

چہل حدیث فارقی وچ مترجم نے احادیث مبارکہ نمبر وار تے مجموعہ حدیث دا صفحہ نمبر دا حوالہ دے کے عربی متن نال دتیاں نیں تے فیر منظوم پنجابی لکھ دتا اے۔ ایس مقالے وچ ایس گل دا پر بندھ کیتا گیا اے پئی حدیث مبارکہ دا اردو ترجمہ وی نال دے کے عربی متن دی تفہیم وچ سوکھت پیدا کیتی جاوے تا نچے مترجم دی منظوم کاوش دا پدھر مٹھیا جاسکے۔

طریق:

حدیث نمبر 1: بخاری ص 2

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إنَّما الاعمال بانيات وانما لامرى مانوى۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا تمام اعمال کا دار و مدار نیت پر ہے اور بلاشک آدمی کے لیے وہی کچھ ہے جس کی اس نے نیت کی۔

حضرت ساڈے سچ فرماون نیت نال اعمال سوہاون
جیہی کبھی نیت لیاون اوہوجے درجے پاون
نیک ارادہ چاہیندا ۹

حدیث نمبر 2: مسلم مع نووی نمبر 47 ج 1

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ذاق طعم الايمان من يرضى بالله ربا وبالاسلام ديناً وبمحمد صلى الله عليه وسلم رسولا۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا اس نے ایمان کا ذائقہ پایا ہے جو اللہ کو رب مانے اسلام کو دین مانے اور محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کو نبی مانے پر راضی ہو گیا۔

اوسنے ذوق ایماندا پایا جس اللہ نوں رب سچایا
دین اسلام تے راضی آیا بنی محمد شوق منایا
دل تھیں خوش ہو جائیندا ۱۰

حدیث نمبر 3: بخاری ص 7

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يؤمن احدكم حتى اكون احب اليه من والده وولده والناس اجمعين۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا تم میں سے اس وقت تک کوئی مومن نہیں ہو سکتا جب تک مجھے اپنے ماں باپ، اپنی اولاد اور سارے لوگوں سے زیادہ محبوب نہ سمجھے۔

پکا مومن اوہو ہووے جسوں میری حب ہو جاوے

پیو بیٹا کل بندے ہٹاوے سہہ تھیں پیارا مینوں پاوے
دلوں بجائوں آئیند اللہ

حدیث نمبر 7: بخاری ص 6

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بنی الاسلام علی خمس شهادة ان لا اله الا الله
وان محمدا رسول الله واقام الصلوة وابتاء الزکوة والحج و صوم رمضان۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا اسلام کی بنیاد پانچ چیزوں پر رکھی گئی ہے۔
گواہی دینا اس بات کی کہ اس کے سوا کوئی معبود نہیں اور بے شک محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
اللہ کے رسول ہیں۔ نماز قائم کرنا زکوٰۃ ادا کرنا، حج کرنا اور رمضان کے روزے رکھنا۔

پنج تھمیں اسلام ٹکایا دیوے شہادت رب تک پایا
شہاد بنی محمد آیا حق نماز زکوٰۃ ادایا

حج تے روزے لیا ئیند اللہ

حدیث نمبر 11: موطا امام محمد نمبر 208

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان لكل دین خلقا وخلق الاسلام الحیاء۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا ہر دین میں ایک اخلاق ہوتا ہے۔ جبکہ
اسلام کا اخلاق شرم و حیا ہے۔

ہتے دین نیماں آئے ہر دین اندر خلق سوہائے
خلق اسلام دا جان حیا اے چنگے ول حضرت سکہلئے

مومن دل وچ لائیند اللہ

یعنی ہر دین اندر ”خلق“ دا کوئی نہ کوئی انداز موجود ہندا اے اسلام وچ ایہہ مقام حیا نون دتا گیا اے

ایمان تے حیا لازم ملزوم نہیں۔

حدیث نمبر 15: ترمذی ج 1 ص 104

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقیہ واحد اشد علی الشیطان من الف عابد۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا ایک فقیہ شیطان پر ہزار عابدوں سے بھی
زیادہ سخت ہوتا ہے۔

ہک فقیہہ حضرت فرماوے شیطان اوتے کرڑا آوے
دو سو عابد تھیں ودجاوے عابد نون کدے دھوکہ داپوے

فقہیہ نہ دہو کہا کھائیںد ۱۴۱

فقہیہ یعنی دین وچ غور فکر تے دینی امور سکھن تے سکھان والا اک خاص طرح دی سوجھ بوجھ دا مالک ہندا اے ایہہ اپنے علم تے شعور پاروں اک خاص طرح دے چانن وچ ہندا اے۔ شیطان ورہیاں بدھی عبادت کرن والے نوں گراہ پاسکدا اے لیکن اک فقہیہ اُتے اوہدا وارڈا ہڈا مشکل ہندا اے۔

حدیث نمبر 20: مشکوٰۃ از ابوداؤد ص 28

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ عزوجل یبعث لہذا لامة علی راس کل مائة سنة یجد دلہا دینہا۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا ہے شک اللہ عزوجل اس اُمت کے لیے ہر صدی کے شروع میں ایک مجدد بھیجتا ہے جو اس کے دین کی تجدید کرتا ہے۔

جد کدے صدی شروع وچ ہووے کہ مجدد رب بناوے
عالم دین داراہ دکھاوے علم سکھاوے دین ودباوے

جو مئے تر جائیںد ۱۵۱

امت دے مختلف علماء، فقہاتے مشائخ دی فضیلت دے نال نال اوہناں دے فرائض منصبی دی وضاحت کیتی گئی اے۔ یعنی صدی دے شروع دے سالوں وچ دین اسلام دی تجدید تے ترویج لئی کوئی نہ کوئی وڈا عالم سامنے آندا اے جیہدیاں تعلیمات اگلے کئی سو ورہیاں لئیکانی ہندیاں نیں۔

حدیث نمبر 34: بخاری ص 11

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی الحدیث احب الدین الی اللہ مادام علیہ صاحبہ۔
ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا اللہ کے ہاں دین میں پسندیدہ عمل وہ ہے جس کا کرنے والا اس پر بیٹگی اختیار کرے۔

اوہ عبادت رب نوں پیاری جسے بندے نیت دہاری
کرے ہمیشہ پوری ثاری نبیؐ نے دل سکھائے کاری

رب راضی ہو جائیںد ۱۶۱

یعنی عبادت وچ بیٹگی تے دوام اوہدی قدر و قیمت ودھاؤندا اے۔ تھوڑے عرصے لئی کوئی کم کرنا، یا متذبذب یعنی double minded ہو کے کم کرنا وقعت نہیں رکھدا سگوں کوئی چیز یا کم بھادیں مقدار وچ گھٹ ای ہووے لیکن استقلال تے بیٹگی ہووے اوہ فائدہ مند ہو سکدا اے پتھر اُتے قطرہ قطرہ پانی ڈگ کے سوراخ کردیندا اے لیکن پہاڑی یا سیلابی پانی دا وڈا ریلہا کوئی تبدیلی لیاؤن توں بغیر اگے رڑھ جاندا اے۔

حدیث نمبر 42: ترمذی ص 75

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم إِنْ مِنْ أُمَّتِي مَنْ يَشْفَعُ لِلْعَنَامِ مِنَ النَّاسِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَشْفَعُ لِلْقَبِيلَةِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَشْفَعُ لِلْعَصْبَةِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَشْفَعُ لِلرَّجُلِ حَتَّى يَدْخُلُوا الْجَنَّةَ۔

امتی میری شفاعت لیاون کئی جماعت ساتھ لے جاون
کئی ساری کل نوں بخشاون کئی چالیاں تک چھٹکاون
کئی ہک تاں کل جائیندا اکلے

چالی حدیثاں بیان کرن توں بعد فاروقی صاحب چالی ہور دا اضافہ کر کے ذخیرہ ودھا دیندے نیں۔
چالی ہور حدیثاں لیاواں خاطر پیاریاں لکھ وکھاواں
علم نبیدا یاد کراواں پڑہن سناون بہراواں
دونا درجہ پائیندا ۱۸!

ایہناں وچوں پہلی حدیث صحیح مسلم دی دوجی جلد وچوں لئی گئی اے۔

حدیث نمبر 1: مسلم ص 321 ج 2

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المسلمون كرجل واحد ان اشتكى عينه اشتكى كله وان اشتكى راسه اشتكى كله۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا تمام مسلمان فرد واحد کی مانند ہیں اگر اس کی آنکھ دکھتی ہے تو سارا جسم دکھتا ہے اور اگر اس کے سر میں تکلیف ہوتی ہے تو سارا جسم تکلیف میں مبتلا ہو جاتا ہے۔

کل مسلم ہک بندہ جانی ہک دو جے دا عضو چچھانی
اکھ دکھے تاں کل دکھانی سر دکھے کل دکھدا سیانی
بنی مثال سنا پیندا ۱۹!

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده والمهاجر من هجر ما نهى الله عنه۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا مسلمان وہ ہے جس کے ہاتھ اور زبان سے دوسرا مسلمان محفوظ ہو اور مہاجر وہ ہے جو اللہ کی منع کردہ چیزوں سے رُک جائے۔

چنگا مسلم اوہو ہندا جیہڑا جھتے ہتھ نوں ٹھلدا
مسلمان اوتے ظلم نہ کردا اوہ مہاجر جیہڑا ہندا

جس تھیں رب ہٹائیں ۲۰

حدیث نمبر 15: مشکوٰۃ ص 419 از ابو داؤد

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان احب الاعمال الى الله تعالى الحب لله تعالى
والبغض في الله۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا اللہ تعالیٰ کے ہاں پسندیدہ اعمال میں سے
ایک یہ ہے کہ محبت ہو تو اللہ کے لئے اور بغض ہو تو اللہ کے لئے۔

رب نون دو کم پیارے آئیں اللہ خاطر حب رکھائیں
نیکان نال محبت پائیں رب دی خاطر بغض لیاں

بداں عداوت لیاں ۲۱

حدیث نمبر 33: مشکوٰۃ ص 171 از بخاری و مسلم

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صام يوما في سبيل الله ابعده الله وجهه من
النار اربعين خريفا۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا جس نے اللہ کے راستے میں ایک نفلی روزہ
رکھا اللہ نے اس کے چہرے کو جہنم کی آگ سے ۴۰ سال کی مقدار میں دور کر دیا۔

نفلی روزہ کوئی اداوے رب دی خاطر بک لیاوے
رب اوسدا مونہہ دور کراوے اگ تھیں ستر سال بتاوے

روزہ ڈہال سوہائیں ۲۲

حدیث 40 مسلم ص 346 ج 2

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يا ايها الناس توبوا الى الله فاني اتوب الى الله في اليوم مائة مرة۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا اے لوگو تم سے توبہ کیا کرو میں ایک دن میں
سو مرتبہ توبہ کرتا ہوں۔

اے بند توبہ لے آؤ اللہ ول رجوع کراؤ
میں توبہ سوار بھراؤ ہر دن سن دل نون سمجھاؤ

کیا خود دل سکھائیں ۲۳

تمت بالخیر ۲۳ لکھ کے کتاب مک جانی چاہی دی سی لیکن ص 28 تے ہور احادیث یاں حدیثاں لیاں
دا ذکر کیتا اے تے بخاری، ترمذی، ابو داؤد، مسلم تے موطا امام مالک توں حدیثاں چُن کے ترجمہ کردے

نیں۔ ۲۵۔ تے پنج نماز نیز دیگر نمازاں اشراق، چاشت، زوال، اوامین، تہجد، صلوٰۃ الحاجت استخارہ بارے احادیث لیا کے ایہناں دا ترجمہ کر کے سبھ وضاحت کیتی اے۔

وگئی لئی ۲۶ مشکوٰۃ نمبر 101 توں حدیث بابت صلوٰۃ التہجد بارے لیاندے نہیں۔

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان فی الجنة عُرفاً یرئ ظاہرها من باطنها و باطنها من

ظاہرها اعد اللہ لمن الان الکلام و اطعم الطعام و تابع الصیام و صلی باللیل والناس ینام۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا بے شک جنت میں ایسے کمرے ہونگے کہ

جن کا ظاہر ان کے باطن سے اور ان کا باطن ان کے ظاہر سے صاف نظر آئے گا۔ اللہ نے

ان کو ان کے لیے تیار کر رکھا ہے جو گفتگو میں نرمی پیدا کرے کھانا کھلائے۔ روزے کی پیروی

کرے اور لوگوں کے سوتے میں وہ نماز پڑھے۔

جنت وچ چو بارے آون باہروں اندر صاف وساوں

اندروں باہر کل لگاوں تیار کیے رب اوہاں کارن

صفتاں چار جو لیاندیا

چنگی نرم کلام الاوے للہ خوب طعام کھوادے

روزے بھی اوہ بہت لیاوے نالے رات نماز اداوے

بندے ستیاں لیاندیا

ص 41 اتے چہل حدیث بارے حدیث مشکوٰۃ ص 28 توں لیاندے نہیں۔

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من حفظ من امتی اربعین حدیثا فی امر دینہا

بعث اللہ فقیہا و کنت له یوم القیامة شافعا و شہیدا۔

ترجمہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا جس نے میری امت میں سے چالیس

احادیث کو یاد کیا جو دین کے متعلقہ ہیں۔ اس کو اللہ فقیہ بنا کر اٹھائیں گے اور میں اس کی

شفاعت بھی کروں گا اور گواہی بھی دوں گا۔

چہل حدیث جو یا د کراوے دین امت نوں پہونچاوے

اوسینوں رب فقیہ اوٹھاوے کراں شفاعت درجے پاوے

بھی میں شاہد آئیندا

چہل حدیث دا حکم جتھ آیا اوٹھے نووی ایں لکھایا

ایہ کئی اسناداں تھیں پایا ضعف اس قوت درجے لیا یا

وچہ اعمال سوہانیندا
 عبدالحق اتھ ایس لکھایا ایس حدیث دا حکم جد آیا
 بہتیاں چہل نون جمع کرایا آس شفاعت ہر کوئی لیا
 آس شہادت لیا نیندا
 میں بھی آس شفاعت لیا بھانیاں نون بھی ول سکھایا
 حضرت دے دریا وچ آیا اتھوں سیکھراں لعل جگایا
 مومنناں خاطر لیا نیندا
 اوہناں تھیں سوہنا ہار بنایا سوڑیاں دا خوب سوہانیا
 چننے ہٹاں اس وچہ پھمن پایا پیاریاں بھانیندے ول بہایا
 دلوں پسند لے آئیندا ۲۸

ص 45 تا 48 تے ”اہیات محبت آیات از منشی الہی بخش نمبر دار کیلاس مرید خاندان با اخلاص“ دے

سرناویں پٹھ اپنے مرشد بارے شعر آکھدیں نیں:

مرشد میرا بہر کامل حسبوں نبوں اعلیٰ اہل شریعت اہل طریقت عالم خاص نرالا
 مفتی حنفی مذہب سیدا چین ہو روشتانیاں غیر مقلد سڑدے، خفیاں بھانیاں خوشیاں آئیاں
 مولوی نور محمد صاحب حنفی سوتر اندر نانا میرے مرشد دے جتھ روشن شرع پیغمبر ۲۹

احقر العباد و افتقر الامرا دراب الاقدام اہل الیقین قمر الدین کاتب عفی عنہ عادل گڑوہی۔

روایت مطابق بھتوں اخیر تے کتاب دا کاتب اپنا ناں پیند لکھد اسی تاکہ پڑھن والیاں نون جانکاری ملے۔ ۳۰

مٹھڑے نیں بول از امین خیال:

مرحوم امین خیال ہو ریں پنجابی زبان و ادب وچ ڈاڈی اچھتا رکھدے نیں۔ اوہناں دی شاعری
 اُچ پدھری شاعری اے۔ اپنی قادر الکلامی، ڈوہنگے مشاہدے، منفرد اظہار تے نو بیکلی سوچ پاروں سہانتا تے
 مانتا دے اُچے درجے اُتے فائز نیں۔ اوہناں دیاں کتاباں پھہاراں، شرلاٹے (شعری مجموعے) سی حرنی محمد
 دین (مرتبہ خود) گلاں دین اسلام دیاں (1995ء) ذکر جوگ نیں۔ مٹھڑے نیں بول اصل وچ پنجابی دینی
 ادب وچ چہل حدیث دی روایت نون اگے ودھا وندی اے۔ اوہناں دی چالھی حدیثاں نون منظوم صورت وچ پیش
 کیتا اے۔ ایہہ کتاب وی اصل وچ عربی تے اُردو زبان والی ”اربعین“ یا ”چالیس احادیث“ دے سلسلے دی اک کڑی
 اے لیکن ایہہ ناں ”چہل حدیث“ دی تھاں رسول کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے مونہہ مبارک وچوں نکلے ہوئے
 مٹھڑے بولال یعنی دو جے لفظاں وچ حدیثاں نون نظم دی صورت وچ آسان، سادہ تے رواں لفظاں راہیں لوکاں

دے استفادے لئی پیش کیتا گیا اے اک اُگھے اُستاد تے کھوج کار پروفیسر محمد شریف چوہدری ہوراں دی نظر وچ ”مٹھوے نیں بول“ دے اگھڑویں گن کجھ اس طرح نیں (اُردو عبارت نوں پنجابی وچ لکھیا گیا اے):

- ☆ تمام حدیثاں ذخیرہ حدیث دیاں معروف کتاباں توں لئیاں گئیاں نیں۔
- ☆ پوری حدیث درج کرن دی تھاں صرف اوہ حصہ لکھیا اے جیہڑا معاشرتی زندگی لئی ضروری اے تے اپنی اظہار وچ مکمل طور تے کسے نہ کسے شعبہ زندگی نال تعلق رکھدا اے۔
- ☆ اوہناں نے حدیث دا رواں پنجابی وچ منظوم ترجمہ کیتا اے تے ایہدا گھیرا ودھان لئی نویں سوچ رکھن والے پڑھے لکھے لوکاں لئی اُردو تے انگریزی ترجمہ وی نال ای دے دتا اے۔

بقول پروفیسر محمد شریف چوہدری ”ہر حدیث کا آسان، عام فہم اور رواں پنجابی میں منظوم ترجمہ ہے اور متن کے بہت قریب ہے فنی اور فکری محاسن کو خوبصورتی سے اشعار میں سمو کر خیال صاحب نے ادب عالیہ میں ایک اچھا اضافہ کیا ہے کلام میں جہاں اور بہت سی خوبیاں ہیں وہاں ایک ہی وزن، بحر اور ایک ہی شعر میں مفہوم کو ڈھنگ سے ادا کرتے ہوئے فنکارانہ انداز اختیار کیا ہے۔“ ۳۱

ایہہ لکھت پہلی وار ربیع الاول 1418ھ 1997ء وچ چھپ کے سامنے آئی چھاپن والے گل پہلی کیشنز گرجا کھنگی امین خیال والی گوجرانوالہ سن تے چھاپہ خانہ نصرت پریس لاہوری۔ کل صفحات اسی 80 تے ہدیہ لئی صرف دُعاواں دی بنیٹی کیتی گئی سی۔ کتاب داناں حکیم عبداللطیف عارف مصنف کملی والا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شان حضور منظوم پنجابی سیرت دی نعت دا پہلا مصرعہ ”کملی والیا میں صدتے تیرے مٹھوے نیں بول“ وچوں لیا گیا اے ایہہ نعت ہتھلی لکھت وچ موجود اے۔ ایسے طرح حمد شریف، نعت شریف، عشقے اوہدیاں بولاں توں تے شکر الحمد للہ امین خیال ہوراں دا منظوم کلام وی موجود اے صفحہ 17 توں لیکے 33 تیکر پروفیسر محمد شریف چوہدری، گورنمنٹ کالج گوجرانوالہ دا لکھیا ہویا تفصیلی مقدمہ اے اوہناں تعارف حدیث، اقسام حدیث اصول حدیث (روایت تے درایت) دی وضاحت کردیاں علم الحدیث دیاں دو جیاں معلومات بارے بھروں جانکاری دتی اے۔ حدیث دی ضرورت و اہمیت تے ”الربعین“ یعنی چالھی حدیثاں دی روایت بارے 181 ہجری توں لیکے 1418ء ہجری تیکر دیاں لکھتاں دی فہرست دتی اے۔ ایہہ اوہناں دا بہت وڈا کارنامہ اے۔ حدیثاں دا انگریزی ترجمہ پروفیسر غلام رسول عدیم تے نظر ثانی دانیال گیلانی نے کیتی اے۔ حوالیاں دی تلاش پروفیسر عدیم تے پروفیسر شریف چوہدری دارلواں کارنامہ اے۔

طریق:

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَ إِنَّمَا لِكُلِّ أَمْرٍ مَأْنُوِي۔ (بخاری باب کیف بدء الوحی)

”بے نیت اعمال کا دارومدار نیتوں پر ہے اور ہر شخص کو وہی اجر ملے گا جس کی اس نے نیت کی۔“

The reward of deeds depends upon intentions and every person will get the reward according to what he intended.

عملاں دا مڈھ نیت ہوندی آکھے بنی ربانا
ہر بندے نے اجر خدا توں نیت سیئیں پانا ۳۲

حدیث نمبر 10: رحم دلی

مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ. (بخاری۔ کتاب الادب)

جو رحم نہیں کرتا اس پر رحم نہیں کیا جاتا۔

He who does not take pity on other is not dealt with kindness.

جو لوکاں تے رحم نہیں کردا ترس نہیں جوکھاندا
ایسے بندے اُتے ہرگز رحم نہیں کیتا جاندا ۳۳

حدیث نمبر 28: ملاوٹ

من غش فليس منا. (مسلم۔ کتاب الایمان)

جس نے ملاوٹ کی وہ ہم میں سے نہیں۔

An adultren has nothing to do with us

کیستی جس نے ملاوٹ نالے رلے نوں عیب نہ جاتا
کملی والے آکھن اوہدا ساڈے نال کیہہ ناتا ۳۴

حدیث: 39 شکرگزاری

لا يشكر الله من لا يشكر الناس. (ابوداؤد۔ کتاب الادب)

”جو لوگوں کا شکر یہ ادا نہیں کرتا وہ اللہ تعالیٰ کا بھی شکر ادا نہیں کرتا۔“

He, who is not thankful to men, is net thankful to God

جیہڑے بندے بندے دا ای شکر گزار نہیں ہونا

اس بندے رب سچے دا وی شکر گزار نہیں ہونا ۳۵

اسیں ویکھیا پئی امین خیال اپنیاں منظوم ترجمہ شدہ مختصر احادیث مبارکہ نوں اک سرناواں دے کے
بیان کردے نیں ایہہ تفہیم دے عمل نوں سوکھاتے سوایا کرن دا سوہناتے من موہنا ڈھنگ اے۔

چالھی حدیثاں از پروفیسر شبیر حسین:

چالھی حدیثاں دی روایت نوں اگے ودھاؤندیاں سید شبیر حسین ہوراں اپنے زیر طبع مجموعے چالھی حدیثاں اندر ودھیرے تجربے کیتے نیں اوہناں حدیث شروع کرن توں پہلاں ”بسم اللہ“ تے اوہدا ترجمہ لکھیا۔ اے فیہ حدیث پاک راوی توں سدھے حضور پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال جوڑ کے بیان کیتی اے۔ ایس توں بعد ترجمہ پنجابی سادہ نثر وچ کر کے عام لوکاں دے استفادہ لئی پیش کیتا اے۔ بیان کیتی حدیث جیکر دو جے حدیث دے مجموعیاں تے دو جیاں کتاباں وچ موجود اے تے ایہدا وی ذکر کیتا اے جویں سنن ترمذی، سنن نسائی، سنن ابن ماجہ، سنن الحمیدی، ابن الجارود، مؤطا، مسند الطیالسی، مسند بزاز، صحیح ابن خزیمہ، صحیح ابن حبان، حلفیہ الاولیاء، سنن بیہقی، کتاب المعرفیہ، تاریخ بغداد، شرح السنیہ، مسند احمد، الربیعین نووی وغیرہ۔ ایس مجموعے ”چالھی حدیثاں“ وچ درج کیتیاں ہویاں حدیثاں وچ سبھ توں پہلی حدیث ”حدیث نیت“ اکھواندی اے۔ جیہدا طریق نچ اے:

عن امیر المؤمنین الی حفص عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول انما الاعمال بالنیات وانما لكل امری ما نوى فمن كانت هجرته الی اللہ ورسوله فہجرته الی اللہ ورسوله ومن كانت ہجرته الی الدنیا لیبیہا او امرآة ینکھا فہجرته الی ما ہاجر الیہ۔

امیر المؤمنین حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ (حضرت حفصہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا دے ابا جی) اللہ انہاں کولوں راضی ہو یا، فرماوندے نیں کہ میں اللہ دے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم توں سنیا آپ فرماوندے پئے سی:

”کوئی شے نہیں کم یاں عملاں دی بنیاد نیتاں تے وے تے ہر اک لئی اوہو ای کچھ اے جہدی اوہنے نیت کیتی اے تے جس نے نیت کیتی اپنی ہجرت دی اللہ تے اوہدے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مقبول ول اوہدی ہجرت اللہ تے اوہدے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ول ای جائے گی تے جس نے نیت کیتی اپنی ہجرت دی تاکہ دنیا کماوے یا پھر کسے زانی نال نکاح کرے تے اوہدی ہجرت اوہے ای یا سہجی جاوے گی جہدی اوہنے نیت کیتی۔“ ۳۶

ایس حدیث نوں حدیث دیاں ہو رکتاباں وچ وی بیان کیتا گیا اے۔ مثلاً سنن ترمذی، سنن نسائی، سنن ابن ماجہ، سنن الحمیدی، ابن الجارود، المؤطا، مسند امام ابن حبان، امام بیہقی ورگے مسلم الثبوت تے اُچے درجے دے محدثین نے ایہنوں نقل کیتا اے۔

محدثین نے ایس حدیث نوں بنیادی حدیثاں وچ شامل کیتا اے جہناں اُتے دین اسلام دارومدار اے۔ محدث ابو داؤد دا قول اے پئی لکھاں حدیثاں دے خزانے وچوں دین اُتے عمل کرن لئی صرف چار حدیثاں تے اوہناں وچوں اک ”انما لا اعمال بالنیات“ اے۔ حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ تے حضرت امام احمد نے

فرمایا اے پچی ایس حدیث وچ علم دین دا اک تہائی حصہ اے ایس لئی دین دے عملوں دیاں تن قسماں نیں:

☆ دل دے اعمال ☆ زبان دے اعمال ☆ باقی عضواں دے اعمال

ایس حدیث وچ دل دے اعمال یعنی نیت دا ذکر اے۔

ایس توں بعد حدیث دا شان نزول جہدے وچ حدیث دی صحت بارے حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ دا واقعہ ”مہاجر ام قیس“ دے حوالے نال وضاحت کیتی اے۔ فی شرح حدیث دے سرناویں پٹھ بڑے کھلا رویں رنگ وچ حدیث دی تشریح کردے نیں عملاں دے نال نیک نیتی، خلوص تے عمل دا صرف اللہ پاک لئی ہونا بیان کیتا اے۔ قرآن مجید دی آیتاں درج کر کے گل نوں ہور زیادہ مستند کیتا گیا اے:

(1) لن ینال اللہ لحو مہا ولا دماء ہا ولکن ینالہ التقویٰ منکم۔ (الحج 37) ۳۷

”اللہ نوں (تہاڈیاں قربانیاں دا) نہ تے گوشت پہنچد اے تے نہ خون بلکہ اونوں (تہاڈے

دلاں دا) تقویٰ پہنچد اے۔“

(2) انا نطعمکم لوجہ اللہ نرید منکم جزاء ولا شکورا۔ (الدھر) ۳۸

”بے شک ایس تہاںوں صرف اللہ واسطے کھانا کھوانے آں نہ ساناں تہاڈے کولوں کے

بدلے تے نا ای کے شکر گزاری دی لوڑ اے۔“

ایس حدیث دی وضاحت لئی قرآن مجید دیاں آیتاں درج کر کے اپنی تشریح نوں مؤقرتے معتبر بنایا گیا اے۔

ایسے طرح کہیاں تہاواں اے مختلف حدیث مبارکہ وی درج کیتیاں نیں ایسے طرح تہا تھے وی اک حدیث لیاندی اے:

ان اللہ لا ینظر الی صور تکم و اموالکم ولکن ینظر الی قلوبکم و اعمالکم۔

ایس توں بعد ہجرت تے، مصادر دے سرناویں پٹھ تفصیل نال ہجرت کرن والے مہاجر ام قیس ”دی

نیت بارے گل کیتی اے ایہناں داناں تے کجھ ہور سی پراہیہ اک عورت ”ام قیس“ دے ناں نال مشہور ہو

گئے۔ مہاجر ام قیس نے مکہ توں مدینے نوں ہجرت کیتی پراہیہ ہجرت نہ تے کافراں توں تنگ آ کے کیتی گئی سی

تے نہ ای مدینے وچ نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی کشش تے ایمان دی حفاظت دی نیت نال کیتی گئی بلکہ اک

عورت نال نکاح کرن دے مقصد لئی کیتی گئی تاں اوس شخص دے ایڈے وڈے، چنگے تے اعلیٰ کم نوں رد کیتا

گیا تے فی سبیل اللہ (اللہ دی راہ وچ) یا لوجہ اللہ (اللہ دی خاطر) یا الرضاء اللہ (اللہ دی خوشی لئی) دی اہمیت

نوں نمایاں کیتا گیا اے۔

فیہ حضرت امام غزالی رحمۃ اللہ علیہ دے حوالے نال عملاں دیاں تن قسماں طلاعات، معاصی

تے مباحات دا ذکر کیتا اے۔ دُنیاوی کماں وچ نیت دا ثواب وی مولانا روم دی مثنوی دی حکایت دے

ذریعے نال گل کیتی اے نالے مسلم شریف دی حدیث جہوں حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے

روایت کیتا پئی روز قیامت اللہ تعالیٰ سھناں توں پہلاں جس آدمی دا حساب کتاب کرے گا اوہنوں اینیاں ساریاں نعمتاں یاد کروان توں بعد پچھیا جائے گا توں میرے لئی کیہ کیتا؟ اوہ اپنی جانی قربانی دی گل کرے گا اللہ آکھن گے توں بہادر اکھوان لئی ایہہ کم کیتا سی ایسے طرح عالم، عمل دی ریاکاری تے علمی تکبر پاروں تے سخی دا دکھا کے سخاوت کرن پاروں انجام وی جہنم دی اک ای ہووے گا۔ ایسے طرح نیت دے حوالے نال مختلف حکایتاں تے اقوال درج کر دیاں چنگے عمل لئی چنگی نیت نوں ضروری قرار دتا اے۔ ایس طرح پروفیسر صاحب ہوراں ایس حدیث بارے ویہہ 20 صفیاں وچ گل مکائی اے آخر تے حواشی تے حوالے دی درج کیتے نیں۔

ایس طرح ”چالھی حدیثاں“ دے مجموعے دیاں سبھ حدیثاں دی تشریح تے توضیح بڑے عالمانہ تے فاضلانہ رنگ وچ کیتی گئی اے دین تے شریعت وچ ورتے جان والے الفاظ تے اصطلاحواں دی وضاحت، حدیث مبارکہ دی روایت کرن والے راویاں بارے چھان پھنک غرض ہر حوالے نال گل نوں معتبر تے مستند بنان دا پر بندھ کیتا گیا اے۔ ایس دیکھنے آں پئی پروفیسر شبیر حسین ہوراں ”چالھی حدیثاں“ دے سرناویں پٹھ حدیث مبارکہ دی تشریح تے وضاحت لئی بڑا تفصیلی کم کردتا اے جیہڑا سینکڑے صفیاں اُتے مشتمل اے۔ مصادر تے منابع دے حوالے نال وی ایہہ کم ڈاڈا اہم تے معتبر اے۔ ہن ساڈی اکوآس تے سدھراے پئی اوہناں دی ایہہ کوشش و کاوش طباعت دے مرحلیاں توں گذر کے بہت جلد ساڈے سھوں وچ آوے۔

ایس طرح ایس ایہہ اندازہ لاسکے آں پئی ”الربعین“، ”چالیس احادیث“، یا پنجابی وچ ”چہل حدیث“، یا ”چالھی حدیثاں“ دی روایت مڈھ توں لیکے ہن تیکر جاری و ساری اے جدوں تیکر عامتہ الناس نوں حدیث مبارکہ توں استفادہ کرن دی لوڑ محسوس ہووے گی عام طور تے عمل وچ راہنمائی لئی لوک احادیث مبارکہ دے مختصر مجموعے ”چہل حدیث“ نوں ضرور دکھ سامنے رکھن گے تاں نچے رسول کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے فرمان مبارک دی تعمیل وی ہو جائے جیہدے وچ اوہناں چالی حدیثاں یاد کرن، یاد کروان تے اگے لوکاں تیکر اپڑان دی پریرنا دتی اے۔ نالے لوکاں دے عقائد و اعمال دی اصلاح وی ہو جائے۔

حواشی:

- ۱- بشیر حسین ناظم، مضمون ”نراجیم“، مشمولہ پنجابی زبان اور اس کی مختصر تاریخ، مرتبہ: ڈاکٹر انعام الحق جاوید، (اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، ۱۹۹۷ء)، ص: ۲۲۳
- ۲- ایضاً، ص: ۲۲۸
- ۳- محمد اسحاق بھٹی، تذکرہ مولانا غلام رسول قلعوی، قلعہ میہاں سنگھ (گوجرانوالہ): (مولانا غلام رسول ویلفیئر و سوسائٹی، ۲۰۱۲ء)، ص: ۵۰۱-۵۰۲

- ۴۔ ریاض احمد شاد، (ڈاکٹر)، ”صدیق لالی دتی حیاتی تے شاعری وچ اسلامی رنگ“، مجلہ کھوج (پندرھویں صدی ہجری نمبر)، (لاہور: شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی)، ص: ۶۰
- ۵۔ ایہہ مضمون شاید ڈاکٹر ریاض احمد شاد ہوراں دی پی ایچ۔ ڈی ڈگری دے حصول توں پہلاں دا اے ایس لئی حوالے وچ بریکٹ وچ ڈاکٹر لکھیا اے۔
- ۶۔ محمد اسحاق بھٹی، تذکرہ مولانا محی الدین لکھوی، حالات، خدمات، خاندان، (لاہور: مکتبہ اسلامیہ، ۲۰۱۵ء)، ص: ۱۱۶
- ۷۔ بحوالہ ڈاکٹر شہباز ملک، پنججاسی کتابیات، اسلام آباد: (اکادمی ادبیات پاکستان، ۱۹۹۱ء، اندراج نمبر ۷۳۰۸)، ص: ۴۳۵
- ۸۔ محمد صدیق فاروقی، چہل حدیث فاروقی، (فیروز پور انڈیا: فیض بخش سٹیٹ پریس، ۱۹۰۸ء)، ص: ۱
- ۹۔ ایضاً، ص: ۲
- ۱۰۔ ایضاً، ص: ۲
- ۱۱۔ ایضاً، ص: ۳
- ۱۲۔ ایضاً، ص: ۴
- ۱۳۔ ایضاً، ص: ۵
- ۱۴۔ ایضاً، ص: ۶
- ۱۵۔ ایضاً، ص: ۷
- ۱۶۔ ایضاً، ص: ۱۱
- ۱۷۔ ایضاً، ص: ۱۴
- ۱۸۔ ایضاً، ص: ۱۵
- ۱۹۔ ایضاً، ص: ۱۶
- ۲۰۔ ایضاً، ص: ۱۷
- ۲۱۔ ایضاً، ص: ۱۹
- ۲۲۔ ایضاً، ص: ۲۵
- ۲۳۔ ایضاً، ص: ۲۷
- ۲۴۔ ایضاً، ص: ۲۸
- ۲۵۔ ایضاً، ص: ۳۵
- ۲۶۔ ایضاً، ص: ۳۷

- ۲۷۔ ایضاً، ص: ۱۷
 ۲۸۔ ایضاً، ص: ۲۱
 ۲۹۔ ایضاً، ص: ۲۵-۲۶
 ۳۰۔ ایضاً، ص: ۲۸
 ۳۱۔ ایضاً، ص: ۳۳
 ۳۲۔ امین خیال، مٹھڑے نے بول، ایضاً، ص: ۲
 ۳۳۔ ایضاً، ص: ۱۰
 ۳۴۔ ایضاً، ص: ۲۸
 ۳۵۔ ایضاً، ص: ۳۹
 ۳۶۔ شبیر حسین، پروفیسر، چالھی حدیثاں، (لاہور: تصور پبلشرز، (زیر طبع)، ص: ۲۷
 ۳۷۔ ایضاً، ص: ۲۸
 ۳۸۔ ایضاً، ص:

مآخذ:

- ۱۔ بھٹی، محمد اسحاق، تذکرہ مولانا غلام رسول قلعودی، قلعہ میہاں سنگھ (گوجرانوالہ): مولانا غلام رسول و بلیغیتر و سوسائٹی، ۲۰۱۲ء۔
 ۲۔ ریاض احمد شاد، (ڈاکٹر)، ”صدیق لالی دتی حیاتی تے شاعری وچ اسلامی رنگ“، مجلہ کھوج (پندرھویں صدی ہجری نمبر)، لاہور: شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی۔
 ۳۔ شبیر حسین، پروفیسر، چالھی حدیثاں، لاہور: تصور پبلشرز، (زیر طبع)۔
 ۴۔ شہباز ملک، ڈاکٹر، پنجابی کتابیات، اسلام آباد: اکادمی ادبیات پاکستان، ۱۹۹۱ء۔
 ۵۔ فاروقی، محمد صدیق، چہل حدیث فاروقی، فیروز پور انڈیا: فیض بخش سٹیم پریس، ۱۹۰۸ء۔
 ۶۔ ناظم، بشیر حسین، مضمون ”تراجم“، مشمولہ پنجابی زبان اور اس کی مختصر تاریخ، مرتبہ: ڈاکٹر انعام الحق جاوید، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، ۱۹۹۷ء۔